

Mario Rigoni Stern

DIVJERASLI ARBORETUM

Mario Rigoni Stern

DIVJERASLI ARBORETUM

*Prevod in spremna beseda
Jernej Šček*



UMco

Ljubljana 2023

Mario Rigoni Stern
DIVJERASLI ARBORETUM

ARBORETO SALVATICO

Copyright © 1991 e 2015 Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino

© za Slovenijo UMco, 2023. Vse pravice pridržane.

Prevod in spremna beseda: Jernej Šček
Izdajatelj in založnik: UMco, d. d.
Zbirka 'S terena'

Odgovorni urednik: Samo Rugelj
Knjigo uredila: Renate Rugelj
Strokovni pregled: Domen Stanič
Jezikovni pregled: Mira Turk Škraba
Korektura: Irena Cerar in Gordana Granatir
Oblikovanje ovitka in postavitev: Aleš Cimprič
Sliki na naslovnici: iStock
Tisk: Primitus, d. o. o.
Naklada: 400 izvodov, 1. natis
Ljubljana 2023

Questo libro è stato tradotto grazie a un contributo del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale Italiano.

Knjiga je izšla s finančno podporo italijanskega Ministrstva za zunanje zadeve in mednarodno sodelovanje.

V okviru določil Zakona o avtorski in sorodnih pravicah so brez pisnega dovoljenja založbe prepovedani reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku, v številni ali fotokopiranje, tiskanje in shranjevanje v elektronski obliki.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

582.091
821.131.1-94

RIGONI Stern, Mario
Divjerasli arboretum / Mario Rigoni Stern ; prevedel Jernej Šček.
- 1. natis. - Ljubljana : UMco, 2023. - (Zbirka S terena)

Prevod dela: Arboreto salvatico
ISBN 978-961-7136-40-1
COBISS.SI-ID 111963907

UMco d.d., Leskoškova 12, 1000 Ljubljana, tel.: 01/ 520 18 39
e-naslov: bukla-urednistvo@umco.si, spletna stran: www.bukla.si

Vsebina

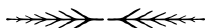
Uvodna beseda	9
Opomba k drugi izdaji	13
Macesen Kozmično drevo, po katerem se spuščata sonce in luna	19
Smreka Drevo rojstva, ki slavi na novega leta dan	27
Bor Cemprin je z macesnom najlepše drevo naših Alp	37
Gorska sekvoja V spomin na tovariše, ki so v teh gorah izgubili življenje	47
Bukev Ustvarja in ohranja gozd pri življenju	53
Lipa Drevo pravičnosti, okrog katerega so se zbirali modreci	59
Tisa ... veja tise, / ki v mlaju posrebri se ... (W. Shakespeare)	65
Jesen Jelen nad njim sklanja glavo, / v bokih gnije, / od spodaj ga Nídhöggr grize (S. Sturlusson)	71
Breza Deviška grud prebela, / zelenkasti lasje (S. Jesenin)	77

Jerebika	83
Odganja strele, zle duhove in čarovnice	
Kostanj	89
Sen sestradanih in domotožnih vojakov	
Hrast	95
Strah in trepet Cezarjevih vojakov na Galskem	
Oljka	103
Odisejeva lastnoročno izdelana postelja	
Vrba	109
Na vrbe v njegovi sredi / smo obesili svoje citre (Ps 137)	
Oreh	117
Spomni se najinih noči, / ko pod orehom / šepetala si v uho ... (Ljudska)	
Topol	125
Ko so iz zapredkov lezli beli metulji	
Jablana	131
Dišeče žganje iz destiliranega cidra	
Javor	137
Med lepšimi in najzlahtnejšimi lesninami	
Murva	143
Mavrček alpincev z Gardskega jezera	
Češnja	149
Na njenem mestu gradijo letovišgarsko naselje	
Spremna beseda: Gozdarjenje za dušo	155
<i>(Jernej Šček)</i>	

Divjerasli arboretum

*Giuliu Einaudiju,
častilcu dreves*

Uvodna beseda



ČEHOV JE LETA 1888 ZAPISAL: »Kdor se razume na znanost, čuti nekakšno sorodnost med glasbenim odlomkom in drevesom – oba sta ustvarjena po enako logičnih in preprostih zakonih.« Deset let kasneje pa takole govori prijatelju, ki ga obišče na Krimu: »Vsakega od teh z lastnimi rokami zasajenih dreves imam rad. A pomembno je nekaj drugega, namreč to, da so pred mojim prihodom tu vladali neobdelana gošča, kamniti jarki, samorasli osat. Opuščen kotiček je v mojih rokah končno zaživel v lično in urejeno bivališče. Vedite, da bo čez tristo ali štiristo let vsa zemlja preobražena v cvetoči gozd, življenje pa bo čuda lahkotno in preprosto ...«¹

Med potepanjem po mojih gozdnatih gorah se rad vračam k tem besedam Čehova in z njimi sprejemam prijatelje, ki pridejo v goste

1 Anton P. Čehov v pismu s Krima (november 1888), prvič poslovenjeno.

na visoko. Včasih pa tudi obupujem ob ugotovitvi, kako nezavzeti smo ljudje za drevesna vprašanja navzlic svarilom raziskovalcev in strokovnjakov o nevarnostih, ki jim pretijo; kolikor malo je takih, ki jim z zanimanjem prisluhnejo, toliko preveč je tistih, ki se dreves zavedajo šele tedaj, ko v poletni pripeki iščejo parkirno mesto v njihovi senci.

Srce me zaboli, ko naletim na od vetra izruvano ali v snegu podrto drevo, oglodano od polha ali odgriznjeno od srnjaka, ko pa trčim na vrezljano figuro v lubju, izdelek barbarskega noža, ali od krivoseške roke odsekano deblo, me poleg grenkobe zagrabi še jeza; če je gojenje gozdov znamenje kulturnosti, je njihovo poškodovanje in uničevanje znak nekulturnega nazadnjaštva.

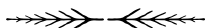
Nekoč sem na poti domov z jutranjega sprehoda v neki vaški ulici z dokajšnjim srdom vrigel pogled na dvoje jesenov in jerebiko, ki jim je neki okrutni butelj zlomil vrhove. Vsajeni na skupnem sredi travnate gredice, kjer so nekoč domačini zbirali deževnico za napajanje živine, so se prav tisto pomlad bujno razcveteli. Tri debela s posekanim vrhom so zdaj zlomljeno visela, mlado listje je venelo, drevesni sok stokal od smrtnih ran. Kje zdaj iskati krivca? Med mojimi znanci nikakor, ker ne bi zmogli priplezati

do vrha, pa še debla so za to predrobna. Je bil morda izseljenski povratnik iz Avstralije, ki se ga rad od časa do časa nažge? Ali kdo izmed mladeničev z rdečim avtomobilom, ki vsak večer hodijo h gozdnemu ovinku na dimček?

Na poti domov sem zagrenjeno pomišljal o prebranem dnevniškem članku s pomenljivim naslovom *Ubije drevo, plača z dosmrtno ječo*. V igri je bil stoletni hrast, za nekatera staroselska plemena sveto drevo, poznano tudi kot hrast Austinske pogodbe glede na to, da so pod njegovo krošnjo podpisali sporazum za priključitev Teksasa Združenim državam, kar pomeni, da je za Američane simbol stvarne in žive zgodovine. Najbrž je dosmrtna ječa za človeka, ki težko poškoduje starodavno drevo, kar prestroga kazen, kakih deset let gozdarskega služenja, sem tuhtal pri sebi, pa le ne bi škodilo. Oskrunjevalce svetih gajev je v pradavnini čakala smrtna kazen, ker iz dreves rastejo bogovi in ljudje ...

M. R. S.

Opomba k drugi izdaji



KO SEM SE PRED DVAINTRIDESETIMI LETI vselil v hišo, ki sem jo sam postavil, je tu vladala ena sama zaraščena divjina: češminovo, šipkovo in brinovo grmovje je preraslo s kamenjem posajena obdelovalna zemljišča, ki so jih krajani v nekih davnih časih naklestili, da bi iz njih izvlekli prgišče ječmena in krompirja. Rane velike vojne se po gozdovih še niso zacelile. Med prastara drevesa se je bila poskrila avstrijska baterija iz šestih desetmilimetrskih havbic, dokler ni v poletju 1918 stotero topovskih cevi s protiognjem razdejalo do malega vse: havbice in drevesa in ljudi. Pravili so, da si gozd ni opomogel zaradi zaplinjenja – na določeno višino prirasla drevesa so se preprosto posušila in umrla. Tukaj, ne več kot sto metrov stran, še danes ležijo razvaline zaklonišč in povezovalnih jarkov ter brazgotine neskončnih eksplozij različnokalibrskih granat. S krvjo in znojem sem zravnal zemljišče, izruval šture, rjaste mreže, robido.

Iz prekopane prsti izvlekel drobce šrapnelov, svinčene krogle, patrone. In kosti.

Nekega jesenskega dne sem med sprehodom s starejšim sinom izrul svoje prvo drevo za presaditev v bližino hiše: nekaj centimetrov visok rdeči bor, ki je mukoma zrasel iz pečevja; posadil sem ga v isti smeri, kot je prišel na plano. Čez kak teden, preden bi zasnežilo, sva nabrala še mali brezici, ki sta pognali tam, kjer je v pradavnini drsel ledenik; potaknil sem ju na primerno razdaljo poleg borovca in koreninice zasul s humusno prstjo: »To bo lep prizorček. Prijazno svetli brezi ob osorno temnem boru,« sem rekel sinu.

Naslednjo pomlad, ko se je sneg umaknil v visokogorje, je prišel čas za nekaj bukovih mladik, kakšno jelko in grmiček rušja.

Od takrat drevesne vrste okrog moje hiše ob pomoči sina, ki je po poklicu gozdni čuvaj, naraščajo leto za letom, podarjene od prijateljev oziroma osebno bolj ali manj uspešno odbrane. Kultivarja češnje in jabolane sta zadnji pridobitvi, darilo dveh dijakov kmetijske šole, ki ravno v teh dneh opravljata maturo. Zagotovila sta mi, da bosta uspešno kljubovala za naše kraje značilnemu toplotnemu nihanju, kar pomeni, da moram pred sneženjem poskrbeti za zaščito pred zajci.

Ta kraj podivjane zaraščenosti, ki si je svojčas zastran zgledne obdelanosti prislužil vzdevek *Dolina vrtov*, se je vojnim brazgotinam navkljub vrnil k izvorni »omikani lepoti«.

Opazoval sem, kako odraščajo drevesa, sinovi in vnuki, kako sivi brada, popušča korak, kako me utrujenost prehiteva; nisem mogel več loviti čebel v visokih krošnjah; naposled so veje, med katere sem nekoč na velikonočno nedeljo v gnezda skrival čokoladna jajca za vnuke, postale previsoke. Nekaj drevja, ki mi je zakrilo okenski pogled, sem posekal in iz njega izvlekel kup drv za kurjavo ter nekaj desk za mala gospodinjska opravila. Lani sem posadil divji češnji in gorsko jerebiko ...

Nekega pomladnega dne, pisalo se je leto 1989, me je prijelo, da bi nekaj napisal o navadni smreki, najpogostejši drevesni vrsti naših gozdov; drug za drugim so začeli nastajati pol strokovni in pol literarni zapiski o vsakovrstnem drevju. Največ pozornosti sem kajpak namenil najbliže rastočim drevesom iz svojega, če tako rečem, podeželskega arboretuma.

Arboretum je po slovarski definiciji smotrno razporejen nasad različnega drevja za študijske in raziskovalne namene na področjih botanike, gozdarstva, poljedelstva, ekologije, estetike in sorodnih koristonosnih ved.

Moja pričakovanja so bila mnogo bolj skromna in ostajajo takšna. Skoraj izključno se zanimam za estetsko-čustvena in delno ekološka vprašanja, saj se kakor vsak lovec soočam z rastlinsko-živalskim ravnovesjem. Samostalni »arboretum« izhaja iz poznolatinskega *arboretum*, in res: iz mojega nasada nastaja pravi arboretum. Od kod pa se je vzel ta »divjerasli«? Pridevnik si izposojam od renesančnikov, ker mi besedna zveza kljub pojmovni protislovnosti dobro zveni. Divjeraslo je, kar ni obdelano, ne udomačeno, temveč razraščeno in neukrotljivo, predvsem pa svobodno, in glej jo skovanko o divjosti, ki osvobaja in odrešuje.²

Drevesa so mogočen narod, naseljen od močvirij do vršacev, od tropsko vročih do ledeno mrzlih podnebij; na zemlji v tisočeri vrstah prebiva nešteto dreves. Po zadnjem popisu samo v gozdnatih območjih Italije raste dvajset milijard primerkov, katerim gre dodati še vrtna in podeželska, obcestna in mestna drevesa. Brez dreves ni življenja. Nobenega. Kako bi bil

2 Naj pojasnimo dobesedno neprevedljivo besedno igro, ki blesti že v naslovu: če v pridevniku *selvatico*, ki pomeni divji in izhaja iz latinskega korena *selva* (gozd), zamenjaš e z a-jem, nastane skovanka *salvatico*, mešanica osvobajajoče divjosti, ki bi jo smeli, z malo prevajalsko *igrico*, alternativno potvoriti v osvobodivji.

videti naš planet? Mrtev in pust kakor Luna. Bo naša prihodnost res takšna, kot napoveduje Leopardijev gozdni petelin? »/.../ gola tišina in najvišja milina polnita brezdanji prostor. Ta sijajna in srhljiva skrivnost občega žitja pred vsakršnim izrekanjem in umevanjem izginja izgubljeno.«³

V temi Mogočne gore prepevajo škratje:

Gozd in travnik se sedemkrat obrneta,
in vse se na početek vrne.

In vendar naše drevje stoji, tukaj je od paleozoika; ob nastopu človeka na Zemlji je že milijone let raslo in tlakovalo pot našemu sobivanju.

Ne glede na tehnični in znanstveni napredek ter radovednost, ki človeka vodi k vedno novim spoznanjem, proučevanje rastlinstva zna še danes postreči s presenetljivimi odkritji. Pred kratkim so na simpoziju evropskega združenja Pro Silva poročali o izsledkih opazovanj na skupinah sožitnih dreves, ki si s koreninsko izmenjavo življenjskih sestavin pomagajo prestatjati bivanjske nezgode in se z vejami objemajo, da bi laže preživela vremenske nepravilike.

³ G. Leopardi, »Cantico del Gallo silvestre«, v: *Operette morali*. Ur. A. Donati. Larerza, Bari 1928.

Iz posameznega drevesa nastaja drevesna skupnost, iz skupnosti gozdovje; iz kratkega, od nekaj desetletij do stoletja dolgega drevesnega življenja raste gozdni tisočletnik.

Nismo še izvedeli vsega, mnogo smo po poti napredka pozabili. Naši predniki so z drevesnim narodom gojili bolj oseben, vedoželjen in spoštljiv odnos po zaslugi verske in človeške občutljivosti. Ko so ljudje sobivali z naravo, smo zemljani prek dreves stopali v stik z nebom in nebo z nami.

V Asiagu, 9. julija 1996

M. R. S.



Macesen



Kozmično drevo, po katerem se spuščata sonce in luna

DREVJE V LJUDEH OD NEKDAJ vzbuja občutje skrivnega in svetega; gozd je bil prva molilnica. Plinij starejši v svojem *Naravoslovju* piše, da smo nekoč »nič manj od bogov, nič manj od simulakrov srebra in zlata častili mogočna gozdna drevesa«. ⁴ Z drevesi kot rastlinskimi vrstami in posameznimi bitji so povezani miti in legende, pravljice in bajke, pa tudi resnične zgodbe. Antični pesniki pripovedujejo o pošastnem sejalcu ognja Egidu, uničevalcu gozdov od Frigije do Indij, od Libanona do Libije, ki ga je boginja Atena na epirejski ravnici nazadnje premagala s smrtjo.

4 Plinij starejši, *Naturalis historia* XII, 1.

S pobožanstvenjem pošasti so najbrž želeli ubesediti uničevalno nasilje osvojevalcev ali pač potrebo hitro rastoče družbe po širjenju obdelovalnih površin. Na koncu so obsežni in razdiralni goloseki privedli do zmanjšanja padavin, izsuševanja vodnih virov in širjenja puščave. Takrat se je človek, če sprejmemo Bérengerjeve besede iz zanimivega eseja *O stari gozdni zgodovini in pravu na Italijanskem*,⁵ odločil za zakonsko zaščito dreves in gozdov »in jo podkrepil z versko skrivnostjo, da bi jih vsi in povsod še bolj spoštovali«.

Problem uničevanja gozdov se zdaj, tisoče let kasneje, ponavlja in obnavlja po vsem svetu; in ker svarila znanstvenikov ne zaležejo, če zakonov ne sprejemamo ali izvajamo, kakšne nove mite in versko gorečnost naj si umislimo, katera nova Atena naj ukrepa, da zaustavi mladega zažigalca Egida, ki uničuje prostranstva amazonskega pragozda?

Dragi bralec, s pričujočimi spominčicami bi ti rad spregovoril o tem, kar sem tekom svojih let izvedel o drevesih, med hojo in delom v gozdu, iz svežih in starih knjig, od pesnikov do drvarjev in strokovnjakov za gozdarske znanosti, v upanju, da se je, kakor govorim že vrsto

5 A. Di Berenger, *Dell'antica storia e giurisprudenza forestale in Italia*. G. Longo, Venezia 1859–1963.

let, za to moje pretakanje črnila na papir vsaj splačalo posekati darovalsko drevo.

Začel bom z drevesi iz vrtnega nasada in nadaljeval z domorodnimi vrstami, saj bi bilo nemogoče opisati vse; če te bom uspel nagovoriti, mi bo toplo pri duši.

V neposredni bližini moje kože stojita dva macesna, vsako jutro mi stopita pred oči in kažeta na letne čase; zibajočih vej v vetru kot ta trenutek božata streho. Ko sem začel zidati obodne stene, sta že poganjala iz razsute prsti razpočene granate, ki je davnega leta osemnajst poškodovala pašnik, čeprav sta bila skoraj neprepoznavna: visokoraslo sta se v nebu zibala že tedaj, a v obsegu nista merila več kot dvajset centimetrov. V njuni senci sem tisto poletje nabral zvrhan koš kukmakov, vijoličastih, dišečih in čvrstih poznosezonskih gob. Ko sem spomladi ponovno zavihal rokave, sta se macesna preoblekla v svetlo zeleno, z rumenimi in oranžnimi cvetovi poživiljeno barvo; pod njuno svetlečo krošnjo sem tedaj nabral zgodnjepomladno poslastico, gobe svetega Jurija.

Navadni macesen (*Larix decidua*) uvrščamo v družino borovk (*Pinaceae*); zdrav primerek lahko zraste do petdeset metrov visoko; je dolgoživo drevo, njegovo vitko in postavno deblo

obdaja lahkotna piramidasta krona razpršenih vej, ki rastejo navzgor le v visokih legah, sicer so stranski poganjki viseči; skorja mladih dreves je gladka in sivkasta, z leti pa prehaja v rjavordečo in odebeljeno razpoka na globoke ploskve. Od treh do štirih centimetrov dolgi pokončni storžki spominjajo na majhna rjavkasta jajca, ob odprtju iz njih izpada seme z majhnimi, dober centimeter dolgimi krilci. (Minulo zimo sem opazoval stoterico čičkov in ščinkavcev, kako jih kljuvajo s tal.)

Macesen je značilno alpsko drevo, ki raste do višine dva tisoč petsto metrov; rastišča so tudi v Karpatih, določene vrste živijo na Poljskem, v Sibiriji, na Japonskem. Ljubi prisojne lege, mrzle in zasnežene zime ter suha poletja; kot predstražna vrsta samoniklo zaseda od plazov in povodnji ogolela pobočja in gorske goličave; vsak razorani svet je zanj rodoviten, če je le dovolj suh. Raste v čistih sestojih (macesnov gozd), čeprav se rad zrašča med druge alpske iglavce. Je pravi ljubljenec pašnikov, saj s svojim redkim kritjem ne zavira travniške rasti, v poletnih opoldnevih se v njegovi senci zadržuje živina. Če vanj zarežeš na dnu, iz debla priteče jantarna smola, iz katere pridelujejo *beneški terpentini*, nekoč zelo razširjen med farmacevti in slikarji.

Macesnov les ima rjavordeč stržen, beljava je nekoliko svetlejša, braniki dobro razločni; je blagodišeč, čvrst in trden.

Gorjani macesnovino od nekdaj uporabljajo za gradnjo lesenjač in koč. (Čim više raste drevo, tem boljši je les.) V nekatere mogočne preklade iz doline Fassa so vrezani datumi in imena iz nekih pradavnih stoletij. Iz macesnovega lesa izdelujejo strešne skodle (*scandole*), vedra, sode, pohištvo in notranjo opremo. Ker v vodi ne trohni, so Benečani iz macesnovih desk gradili ladje in na kole postavljali cerkve in palače, pa čeprav je pomorska republika z nadvse strogo zakonodajo omejevala izkoriščanje macesnovih gozdov, za kar je v začetku 16. stoletja celo imenovala posebnega magistrata.

Plinij starejši piše,⁶ da je cesar Tiberij za gradnjo Navmahijskega mostu dal iz Retijskih Alp prinesiti macesnov tram, ki je presenetil celo Rimljane: dolg je bil sto petdeset čevljev in obojestransko enakomerno širok dva čevlja. Misel na ta bajni prevoz še danes vzame sapo.

Trije macesni iz doline Ultem na Tirolskem, prav za vasjo Santa Geltrude, so zagotovo najstarejši primerki v Alpah. Najveličastnejši med

6 Plinij starejši, *Naturalis historia* XVI, 74, 190.

njimi meri v obsegu osem metrov in je kljub nalomljenemu vrhu – kdo ve, ali zaradi strele ali snega – visok osemindvajset metrov. Za četrtega brata, ki ga je tridesetega leta izkoreninila nevihta, so s preštevanjem kolobarjev dognali, da je moral šteti dva tisoč dvesto let. Po mnenju strokovnjakov naj bi najstarejši zrl v gore že dva tisoč tristo let!

Tudi jaz sem imel v otroštvu »svojega«. Ob zori 20. stoletja ga je dal posaditi moj ded. Potem je prišla velika vojna in se med leti šestnajst in osemnajst zagrizla v njegovo lubje z brazgotinami prve frontne črte. Strelne rane od krogel in drobcev je sredi tridesetih let zapolnila smola, rogovilasto deblo je najbrž na dvoje razpočila mimoletelca granata. Macesen je poleg viharjev in strel preživel tudi vojno.

Tako rad sem plezal nanj, na »moj« macesen, med zlate iglice v ognju sončnega zatona. Včasih sem razcep zajahal, da se mi je smola razmazala po golih nogah in pumparicah. Ko je sonce tonilo za Malimi Dolomiti, sem kot veverica poskakoval navzgor od veje do veje, dokler so prožni, vitki poganjki še prenesli mojo težo in se je vrh zazibal nad praznino. Tam gori sem imel občutek, da lahko dlje časa opazujem med ognjenimi oblaki zahajajoče sonce in z domišljijo preletavam neskončnim pustolovščinam

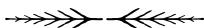
naproti. V tistih trenutkih je fantalinom, vsak na svojem drevesu, zmanjkalo besed.

Po besedah sibirskega popotnika naj bi nekatere primitivne skupnosti častile tam rastoči macesen (*Larix sibirica*) kot *kozmično drevo*, po katerem se v obliki zlatih in srebrnih ptic spuščata Sonce in Luna. Na macesnove veje tistega svetega gozda so obešali najdragocenejša krzna in lovci svoje sulice.

Sam resnično občudujem, še več, celo častim tista drevesa, ki se rojevajo in razraščajo iz skalnih škrapelj, kjer kljubujejo času: ti viharniki stoletja tekmujejo s strelami in neurji, krivenčasti in brazgotinasti od padajočega kamena in polomljenih vej. In vendar se vsako pomlad, ko med rušjem gnezdi komatar, odevajo v zeleno svetlobo in s cvetenjem prebujajo strasti divjim petelinom, jeseni pa, ko se gora ovije v molk, njena ostenja ožarjajo z zlatnino.



Smreka



*Drevo rojstva,
ki slavi na novega leta dan*

NAVADNA SMREKA, ZNANSTVENO IME *Picea excelsa*,⁷ od nekdanj zvesto spremlja moje življenje. V rojstni hiši, v kateri sem preživel večino svoje mladosti, je prav vse, od pohištva do notranje opreme, poda, stopnic, visokega in geometrijsko oblikovanega strešnega tramovja, iz smrekovine naših gozdov, ki so bili v hudih vojnih ranah zaradi lesarskih potreb med letoma devetnajst in dvaindvajset povsem izsekani.

V otroštvu smo za praznik dreves na razsežnih čistinah, ki so ostale od bojišč, zmeraj sejali smreke; smrekove so bile kakopak tudi sadike, ki so jih sovaščani na stotisoče sadili po

⁷ Tako je v izvorniku, sicer je danes bolj uporabljeno vrstno ime *Picea abies*.